

Szövegjavítások Balassi verselhez

A Szépirodalmi Könyvkiadó 1973-ban azzal bízott meg, hogy a *Balassi Bálint összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése* címmel 1968-ban Eckhardt Sándor gondozásában megjelent kötet szövegeit — a sorrend változatlanul hagyásával — ellenőrizzem. A kritikai kiadás I. kötetének megjelenése, 1951 óta a kiadó négy alkalommal jelentette meg a költő verseit: *Balassi Bálint összes versei*. Sajtó alá rendezte: Bóta László. Bp. 1954. — *Balassi Bálint összes versei és Szép magyar komédiája*. Bp. 1961., végül az említett 1968-i kiadvány. E három utóbbit Eckhardt Sándor gondozta. Mind a négy népszerűsítő kiadás számos helyen javította a kritikai kiadás szövegét. Az 1955-i kiadás azonban nem vette figyelembe Bóta László néhány javítását, s ugyanígy a legutóbbi, 1968-i kiadás az 1961-i szövegjavítások egy részét figyelmen kívül hagyta. Így pl. a citerás lengyel leányról írt ének 12. sorát (Citerája szózatja bum rontó acélom) már Györy János kijavította (Citeraszózatja . . . ItK 1954, 419.), s a javítás teljesen nyilvánvaló, mégis a népszerűsítő kiadásokban a kérdéses szó ilyen változatos módon található: 1954: Citera szózatja 1955: Citerája szózatja 1961: Citeraszózatja 1968: Citerája szózatja. (A kritikai kiadásban a 86. sz. ének; a továbbiakban mindig a kritikai kiadás sorszámát adom meg.) Ugyanakkor az egyes kiadásokba új hibák kerültek. Így pl. 7,2 (Annak szíve bátor, kedve víg, mert nincs félelme, rakva igaz hittel) az 1961-i kiadás 132. lapján így kerül elénk: Annak bátor szíve, víg kedve, mert . . . A belső rimeket ez a „változat” elrontja. Az 1968-i kiadásban 17, 13-ban a *Kimentemben* szó *Kimentem* alakban szerepel, ezzel nemcsak az értelem változott meg, hanem a ritmus is elromlott.

A helyzet tehát eléggé zűrzavaros. Annak érdekében, hogy a nagyközönség kezébe egy a lehetőséghez képest jó Balassi-szöveget adjunk, vissza kellett mennünk a forrásokig. E munka során nemcsak a kritikai kiadás néhány változatlanul tovább élő értelem- vagy ritmusrontó sajtóhibáját javítottuk ki, hanem sok esetben új javításokat is tettünk Balassi verseinek szövegén. Figyelembe vettük a Balassi-filológia új eredményeit is, különösen Klanczay Tibor alapvető tanulmányát (Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. I. OK XI, 265—338.), s ezek alapján is sok helyen megváltoztattuk a kritikai kiadás szövegét. A változtatásokat az alábbi jegyzékben soroljuk fel, de az áttekinthetőség és a további kritikai munka megkönnyítése érdekében nemcsak a mi szövegjavításainkat, hanem minden olyan helyet, amelyet a népszerűsítő kiadások valamelyike joggal kijavított. E kiadásokra a megjelenési évvel utalunk. Tekintetbe vettük a kritikai kiadás II. kötetének (Bp. 1955.) 153. lapján adott hibajegyzéket is, ezt így jelöljük: „Hibajegyzék 1955.” Sajtóhibának azt tekintjük, amit a kritikai kiadás minden jegyzetbeli indokolás nélkül a forrásoktól eltérően közöl.

1,4 ingyenes (sh.) *jav.*: ingyenes (Hibajegyzék 1955)

1,16 hát miért (sh.) *jav.*: hát én miért (1974)

1,24 így vagyok és az *jav.*: így volnék, az (1974) A zseléi változat alapján eszközölt javítást nemcsak a szótagszám, hanem a belső rimek is indokolják.

3,8—9 A 9. sor végén a kérdőjel törlendő, majd a két sor felcserélendő. E vers három kéziratossá változata egymástól függetlenül megy vissza az eredetire. Ebből az következik, hogy ha bármelyik két változat egyezik a harmadikkal szemben, akkor az egyező alak a hiteles. A 8. sornak így egyébként sincs értelme, hiszen a szerelmes éppen a szép személy látásával vigasztaltatna.

3,10 személyedet látni *jav.*: látni személyedet — Az előbb elmondottak alapján. A javítás értelmileg közömbös, hangzásban talán valamivel jobb.

3,31 szerelmemben (sh.) *jav.*: szerelemben (1955)

4,3 lelkek (sh.) *jav.*: lelked (1955)

4,5 Engedd ezt *jav.*: Engedd meg ezt — Ez a javítás — miként az istenes énekek szövegében tett javítások túlnyomó többsége — Klanczay már említett tanulmányának eredményein

alapul. Klaniczay megállapításai szerint az istenes énekek két legkorábbi, bécsi és bártfai kiadása egymástól függetlenül egy elveszett közös eredetire mennek vissza, a rendezett kiadások (melyeknek legrégebbi ránkmaradt tagja a lőcsei 1670-i kiadás), a Balassa-kódex szövegével mutatnak egyezést, és a rendezetlen (bécsi—bártfai) kiadásoktól függetlenül mennek vissza az eredetire. (Ez a megállapítás az istenes énekek egyik részére érvényes, ezek között van a 4. számú is.) A lőcsei kiadás szövege a legtöbb esetben hitelesebb, mint a rendezetlen kiadásoké (bár elvileg mindkét ág ronthatott, amint néhány esetben csakugyan rontott a lőcsei kiadás is); alapszövegül a lőcsei kiadást kell választani, s ezt javítani a bécsi—bártfai segítségével, nem pedig fordítva, mint Eckhardt tette. Klaniczay a 4. énekkel külön is foglalkozott (i. m. 272.), a szóban forgó sor lőcsei változatát azonban hibásan idézte. Lő: Engedd meg minékünk Bé-Bá: Engedd ezt minékünk. A javítás alapja az, hogy feltételezzük: a lőcsei az *ezt* szót, a bécsi—bártfai a *meg* kötőszót hagyta ki.

4,6 téged *jav.*: tégedet — Javítva a lőcsei kiadás alapján. (Klaniczay, i. m. 272.)

4,8 meg mi nekünk *jav.*: meg nekünk — A *mi* szó kihagyását a szótagszám miatt javasoljuk; egyébként valamennyi nyomtatott kiadásban megvan.

4,16 dicsérjünk (sh.) *jav.*: dicsérjük (1955)

6,23 Fordíts meg *jav.*: Fordítsad — Eckhardt azzal az indokolással változtatta meg a valamennyi kiadásban szereplő *Fordítsad* szót, hogy „B. B.-nál igen ritka a -d tárgyragos imperatívus a -t végű igéknél; különösen szokatlan az -it végűekkel kapcsolatban.” Ha ritka is, de előfordul, így pl. 36,29: Bátorítsad.

6,33 azért én (sh.) *jav.*: azért az én (1974)

7, Cím Quem summe (sh.) *jav.*: Quem tu summe (1974)

7,3 szegység *jav.*: szegenség — A 7. sz. ének azok közé az istenes énekek közé tartozik, melyekről Klaniczay kimutatta, hogy a rendezett kiadás ezeket a rendezetlen kiadásokból vette át, nem pedig egy másik kéziratból. Ezek esetében tehát alapszövegül a bécsi—bártfai kiadások szövegét kell választani, mint Eckhardt is tette. E szó esetében azonban a bécsi—bártfai kiadásokban található *szegenség*-et a lőcsei alapján *szegység*-re változtatta, azzal az indokolással, hogy a *szegység*, igen el volt terjedve a régiségben. Mint Klaniczay rámutatott (i. m. 276.), „a *szegység* azonban éppen olyan jól beleillik a szövegbe, a Balassi is használja.” Eckhardt hajlamos volt arra, hogy két lehetőség közül a számunkra szokatlanabbat, a régiesebbet, izesebbet, „balassis”-abbnak látszóat válassza. (Lásd még 8, 15; 8, 24; 40, 7; 68, 21.) Ez csak látszólag felel meg a „lectio difficilior” ismert törvényének; e törvény alkalmazásánál ugyanis gondosan mérlegelnünk kell, hogy az illető szó, kifejezés vagy nyelvtani szerkezet a XVII. században is szokatlan, nehezen érthető volt-e. (Ilyen eset feltételezhetően a 8,20 és a 40,31.)

8,5 Ments s vezess ki Uram az sok veszélyből *jav.*: Ments és vezess ki Uram az sok vészből — Javítva a lőcsei kiadás alapján. (Vö. 4,5.)

8,12 vész *jav.*: víz — E sor a három alapvető nyomtatott kiadásban így hangzik: *Bé* A sok víz közt csak az te kezed ójja *Bá* A sok vizek közt csak te kezed ójja *Lő* A sok vész közt csak az egy Isten ója. A sor második felében *Lő* azért látszik kivételesen rosszabbnak, mert az énekekben a költő végig 2. személyben szól Istenhez. Az átdolgozó talán áhítatosabbá akarta tenni a szöveget az „egy Isten” beírásával. A sor első felében látszólag *Lő* hitelesebb, s Eckhardt is ezt fogadta el. Meggondolandó viszont, hogy e himnusz 1–5., 7., 10. és 11. versszakában a *vész* szó különféle változatai ismétlődnek, de egy versszakban csak egy alkalommal, s a szóban forgó 3. vsz. 1. sorában már ott van a *veszett*. A *víz* mellett az szól, hogy ezzel teljessé válik a vsz. 2. sorában megkezdett kép a hánykolódó hajóról. (Ennek a helynek a problémáit — számos mással együtt — az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Kutatócsoportjának a tagjaival megbeszéltem. A megbeszélésen különösen Varjas Béla, Pirnát Antal és Horváth Iván tettek értékes észrevételeket.)

8,15 tréfálnak *jav.*: csúfolnak — A javítás a lőcsei kiadás alapján történt. (Vö. 7,3)

8,20 Isten az, nem ember ki szabadítja *jav.*: Lehetetlen, hogy senki szabadítsa — A javítás a lőcsei kiadás alapján történt. Támogatja a „lectio difficilior” törvénye is: ez a szerkezet (melyet mai nyelvérzékünk értelmetlennek tart), feltehetőleg már a XVII. században is ritka és nehezen érthető lehetett, s a lőcsei kiadás ezért változtatta meg (ismét csak Istent emlegetve, mint 8,12-ben) a következőképpen: Isten az, nem ember ki szabadítja. — A szerkezethez vö. a NySz következő, Pázmánytól idézett két példamondatát: „Nem akará, hogy senki ötöt völtánál nagyobnak tartsa, nagyobra bötüllye.” — „Ugyan sem méltó, hogy senki abban kevéldgyék, a mivel Istentől büntetődött.” Balassi pásztorádrájában az Actus II. Scena I. első mondata: „Nem hiszem, hogy ég alatt, föld kerekiségében asszonyállat énnálamnál nyavolásb, szerencsétlenb ez világon lehessen senki.” — E javítással szemben a fent említett társaságnak fenntartásai voltak, részben a rím miatt, részben azért, mert az előző sorban — Eckhardtal egyezően — a bécsi—bártfai változat mellett döntöttem, az abban szereplő *veszett* szó miatt. Az a lehetőség is felmerült az említett megbeszélésen, hogy itt Balassi szerzői változataival állunk szemben.

8,24 szál *jav.*: csepp — A javítás a lőcsei kiadás alapján történt. Eckhardt a jegyzetben külön is indokolta, hogy miért a bécsi—bártfai, s nem a lőcsei változatot fogadta el: „A régibb nyelvben az »egy szál« is alkalmas volt a kicsinység erős kifejezésére és elvont fogalmakra is alkalmazták; l. a 47. sz. ének 12. sorában.” Ez igaz, de ugyanez áll a *csepp* szóra is, l. a pásztor-dráma 2. felvonásának 4. jelenetében: „Egy csepp igazság nincs abban!” vagy Balassi 46. sz. levelében: „... egy csepp vinculummal sem kötötték magukat.” Eckhardtot alighanem a 7,3 kapcsán kifejtett okok készítették a manapság eléggé színtelen *csepp* mellőzésére.

8,32 kétségeskednek *jav.*: kétségekben esnek — A lőcsei kiadás alapján.

8,33 rám *jav.*: hát — A lőcsei kiadás alapján.

8,34 könyves *jav.*: nedves — A lőcsei kiadás alapján.

8,38 az királyi felségre *jav.*: királyi felségére — A lőcsei kiadás alapján.

8,44 teljes *jav.*: rakva — A lőcsei kiadás alapján.

9,34 megélesztenek (sh.) *jav.*: megélesztnek

12,11 rén *jav.*: riv — A Balassa-kódexben e szót Varjas *riv*-nek, Eckhardt *rén*-nek olvasta, bár a *riv* olvasatot is megengedi. Szerintem is *riv* van a kódexben, s Varjas érve, mely szerint ide jelen idő kell, el is dönti a kérdést.

13,16 már *jav.*: a (1968; hiányzó szótag másképpen való pótlása)

17,11 mennék *jav.*: menék (1955, 1968) — A kritikai kiadásba szándékosan került a *mennék*, Eckhardt jegyzete: „men'ik: ez *mennék* feltételest jelez, latinos szintaxis.” Lehet, hogy az 1955-i és az 1968-i népszerű kiadásban nem a helyesbítés szándékával, hanem csak véletlenül került az egyébként szerintünk helyes *menék* alak. (1961: *mennék*!) Az ilyen időhatározói alárendelő szerkezetekben csak a mellékmondatban szokott feltételes mód állni. A 7—13. sorok váza ez: ... mikor ... veszekedtem volna, ... menék ... tetszém. Mint ugyane vers 23—24. sorában: Fülemlile hogy ott hangoskodnék, szívem gyönyörködék.

17,56 bizonyabban *jav.*: bizonyában — A Balassa-kódexben: bjzoniaban. Eckhardt egy nem létező szót kreált, a *bizony*-nak nem volt középfoka. A *bizonyában* szó viszont 'vere, certo, profecto' jelentésben élt a régiségben. (NySz)

18,13 Mind *jav.*: Mint az (Hibajegyzék 1955)

18,15 szerelmed *jav.*: szerelmét — Balassi ebben az énekben sehol sem beszél szerelmeséről 2. személyben. A kódexben igen gyakori a szóvégi -d -t tévesztés. (31,28: mind — mint; 35,1: szerelmed — szerelmét, stb.)

19,8 nemcsak *jav.*: nemcsak (1955) — Eckhardt a kritikai kiadásban a *nem* szótagot azért kurzíválta, mert azt hitte, hogy a Balassa-kódex szövegéből hiányzik. (L. jegyzetét is.) A kódexben azonban megvan a *nem* szótag, csak egészen kivételesen Varjas átírásából maradt ki.

19,94 mindkét *jav.*: mint két — A Balassa-kódex szövegét Eckhardt a jegyzetben hozza: mjnt ket, de változtatását nem indokolta meg. A kódex szövegének megváltoztatására nincs szükség, vö. pl. a NySz Baranyai Decsitol idézett példamondatát: „Mint az két szömét vgy szerette.” (III, 153.)

20,26 hogyan *jav.*: hogy így — Eckhardt a szótag pótlására (Szilády nyomán) a *hogy* szót *hogyan*-ra változtatta, e szó azonban Balassi korában valószínűleg még nem létezett, mert a NySz egyáltalán nem ismeri, s *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint is csak 1724-ben bukkan fel először. (II, 129.)

22,29 méltán rajtam (sh.) *jav.*: méltán én rajtam (1961)

22,38 idegenkednem (sh.) *jav.*: idegednem (1974)

24,34 tiszta *jav.*: drága (1955; hiányzó szó másképpen való pótlása.)

27,9 nem (sh.) *jav.*: sem (1974)

27,18 szólott *jav.*: szőtt — Eckhardt jegyzete szerint „a szótagszám elég szeszélyesen oszlik meg az egyes sorokban.” Az ének ezzel szemben nagyon kötött szótagszám szempontjából: 6/3/7 // 6/3/7 // 6/3/6 // 3/5/8. A vers 36 sora közül még a Balassa-kódex másolói is csak 8-nak a szótagszámát változtatják meg (2., 5., 18., 21., 22., 26., 28. és 32. sor), pedig ennél sokkal egyszerűbb ritmust is viszonylag gyakran rontanak. A 8 közül hármat Eckhardt is kiigazított (5., 21. és 32. sor; a 21. sort éppen a szótagszámra való hivatkozással), egy további, a szóban forgó 18. sort már Szilády javította a kiadása 355. lapján adott hibajegyzékben. A szótagszám-hibákat tehát ennek az éneknek az esetében is a másolók rovására írhatjuk, s ahol ez megnyugtató módon lehetséges, javítani próbáljuk.

27,26 kívánozhatom *jav.*: kívánhatom — A Balassa-kódex átírásába itt hiba csúszott, minthogy Varjasnak nem állott rendelkezésére a kódex eredetije (csak Dézsi által készítettett fényképmásolata), s feltehetőleg befolyásolták őt Szilády és Dézsi téves olvasatai. A kérdéses szót a másoló nem *kivánoszatom* hanem *kivánohatom* alakban írta le. Az *sz-t* ez a kéz többféle-képpen írja, abban azonban következetes, hogy az s szárát mélyen a sor alá lehúzza. A *h* betű hasában van ugyan egy kis törés, de ez éppen ellenkező irányú, mint a *z* betűnél lenne. Az állítólagos *kivánoszatom* alakot Szilády *kivánkozhatom*-ra, Eckhardt *kivánozhatom*-ra írta át.

Ez az utóbbi azonban talán nem is létezik a magyar nyelvben. Szerintem egyszerűbb, ha a *kivánhatom* első *o*-ját tekintjük feleslegesnek, s *kivánhatom*-ra írjuk át, így a helyes szótagszámot is megkapjuk.

27,27 ki fásrzt, sok búért, *jav.*: ki fásaszt sok búal — A Balassa-kódexben a *buért* szó Varjas jegyzete szerint sötétebb tintával *buval*-ból van javítva. Varjas azonban még nem láthatta az eredeti kéziratot, s ezért nem állapíthatta meg pontosan azt, hogy a *buval* szó közepére (a *v* betűre és az *a* betű első felére) egy későbbi kéz egy *é* betűt írt. Lehet, hogy az volt a szándéka, hogy a szót *buért*-ra változtassa, de aztán felhagyott vele. (Az *a* második fele a fényképmásolaton csakugyan *r*-nek látszik, az *l* viszont nem olvasható *l*-nek.) E későbbi kéz javításainak egyébként sincs szövegkritikai értékük. A közbevetett *sok búért* eléggé erőltetettnek tűnik; sokkal természetesebb és Balassi mondanivalójához illőbb, ha az eredeti *buval* alakot vesszük hitelesnek.

27,29 Ó azt *jav.*: Azt — A Balassa-kódexben az *ó* indulatszó igen szokatlan módon van írva: *ö*. Ettől függetlenül is szokatlannak, Balassi nyelvhasználatától idegennek érzem ebben a helyzetben, s elhagytam, így a helyes szótagszámot is megkapjuk. A 8,12 kapcsán említett társaság inkább a *vétsék-é* kérdőszócskáját hagyná el, így a metszet is hibátlan lenne.

28, Cím temporis *jav.*: verni temporis (1955; Vö. Klaniczay, i. m. 273.)

30,20 Az ki akkor engem szeretetett *jav.*: Az ki engemet akkor szeretett (1955; Györfy János nyomán, ItK 1954, 419.)

33,11 gyúladott *jav.*: meggyúladott — A kötőszót a hiányzó szótag pótlására tettem oda.

35,16 kivitt *jav.*: kivett — A Balassa-kódexben e vers kétszer fordul elő. Az egyikben *kivitt*, a másikban *kivett* szerepel; Eckhardt jegyzetében mindkét változatot elfogadhatónak találta. Az azóta előkerült Fanchali Jób-kódex a *kivett* változatot adja.

38, Cím tuum etc. *jav.*: tuum serva me etc. — A címet a lőcsei kiadás teljesebb alakban adja.

38,8 akik (sh.) *jav.*: kik (1974)

38,11 majd *jav.*: majdan — Balassi istenes énekeinek szövegjavításaihoz itt először használok fel Kassai András 1644-ben megjelent könyvének négy Balassi-szövegét, melyekre ugyancsak Klaniczay Tibor hívta fel a figyelmet. (I. m. 323–4; a szövegek kiadva: ItK 1911, 357–365.) Klaniczay megállapítása szerint Kassai András „nem a rendezetlen, hanem a rendezett kiadások szövegeit közli, vagyis a jobbik változatokat, holott azok 1644-ben nyomtatásban még nem lehettek kiadva. Kassainak tehát kéziratból kellett átvennie a négy Balassi-ének szövegét, s ezért változatainak helyük van a Balassi-költemények kritikai apparátusában.” — A kérdéses helyen arról van szó, hogy az ének 5. sorai közül kettő (az 5. és a 17.) 7 szótagos, kettő pedig (a 11. és a 23.) 6 szótagos. Eckhardt a 17. sorhoz fűzött jegyzetében azt írja, hogy egy szótag fölösleges. Kassai András nyomtatványára viszont a 11. és a 23. sort is 7 szótagos alakban közli (majdan; énekekkel), s ezért lehet, hogy nem az 5. és a 17. sorok bővültek egy-egy szótaggal, hanem a 11. és a 23. sorok rövidültek meg. Ez esetben Kassai nyomtatványára, mint a 94. sz. éneknél is, egyedül őrizte volna meg a helyes alakot!

38,22 teremtett ember, ha járhatok *jav.*: teremtetted ember, járhatok — Valamennyi nyomtatott kiadás (Kassai Andrásé kivételével, amely ezt a sort átírta), így közli e sort: Mint te teremtetted ember, ha járhatok bátor szívvel. A sor egy szótaggal többet tartalmaz, mint kellene. Eckhardt e sorhoz jegyzetet nem fűz, s ezért valószínű, hogy a *teremtett* alak csak sajtóhibából került kiadásába, s nem azért, hogy a szótagszámhibát kiküszöbölje. Ez egyébként is ellentétben állna Balassi nyelvhasználatával, aki a befejezett történésszerű melléknévi igenevet ragozza. (39,15: más megette mérget; 8,25: én lelkeim érzette sok jódot; 88,36: De a te jóvöltöd és igérted jód; 74,16: S te adtad lelkeket stb.) A szótagszám helyreállítása érdekében a *ha* szót hagytam el. A 8,12-nél említett társaság e javítással nem volt megelégedve, s inkább a *te* szó elhagyását javasolta.

38,23 énekek *jav.*: énekekkel (Vö. 38,11)

40,2 Reméltelenségemben *jav.*: Reméltelenségben — E sor szótagszámhibáját (miként a 9. és a 11. sorét is) Eckhardt észrevette, de nem javította, noha két esetben (a 2. és a 9. sorban) a lőcsei kiadás a helyes szótagszámot adja. (Eckhardt ezt a jegyzetek között sem említi.) Komlovski Tibor (ItK 1970, 671.) e két sort a lőcsei kiadással megegyezően javítja ki, s megfogalmazásából úgy tűnik, hogy nem is látta a lőcsei kiadást.

40,7 által *jav.*: utál — A bécsi — bártfai kiadásban *által*, a lőcseiben *utál* található, s Eckhardt azért döntött az első mellett, mert feltételezése szerint a későbbi kiadók már nem ismerték fel az *által* igét, és ezért „javítottak”. Az *által* ige a NySz tanúsága szerint eléggé elterjedt lehetett, jelentése viszont ide nem illően túlságosan szelid: 'szégyell valamit, vonakodik; tisztel'. (EtSz, NySz)

40,9 elrepült *jav.*: repült — A lőcsei kiadás alapján, vö. 40,2.

40,11 meg tetejére *jav.*: tetejére — Komlovski (ItK 1970, 671) nyomán; az elhagyott *meg* szócskát egyébként valamennyi nyomtatott kiadás tartalmazza.

40,31 keresven *jav.*: keserven — Eckhardt a bécsi kiadás szövegét közölte, s az apparátusban nem idézte a bártfai és a lőcsei kiadás eltérő változatait. Bá: Ki tégedet régen keserven kiáltott; L6: Ki téged keservesen régen kiáltott. Az Istenes énekek kiadásainak fentebb (4,5) vázolt összefüggéseiből az következik, hogy ahol L6 akár Bá-val, akár Bé-vel egyezik, akkor feltétlenül az egyező hely a hiteles. — Itt az történhetett, hogy a kiadók szokatlannak találva a *keserven* (=keservesen) szót, különböző módon „javították”. A NySz egyetlen példát sem hoz rá; magától Balassitól idézhetjük: Mely keserven kiált fülemile fiát hogyha elszedi pásztor.

40,37 Komlovszki fejtegetései alapján (ItK 1970, 671.) ezt a sort elhagytam, bár mindegyik nyomtatott kiadásban benne van. A „ReBaKucs” emberei nem voltak ennek helyességéről meggyőzve.

43, Cím igen (sh.) *jav.*: igen-igen (1974)

44,14 Mind *jav.*: Már (1955 — Hiányzó szótág másképpen való pótlása.)

44,14 mindenki (sh.) *jav.*: mindenik (1955)

45,24 isten asszonyának *jav.*: istenasszonyomnak (1968) — Ezt a javítást Varjas már 1944-ben javasolta a Balassa-kódex hasonmás-kiadása elé irt bevezetőjében. (XXXIII. 1.)

47,16 szívemre *jav.*: szívembe (1955) — A Balassa-kódexben: szüemre. Lehet, hogy az 1955-i kiadás sajtóhibája, de lehet az is, hogy Eckhardt szándékos változtatása: Cupido nemcsak úgy ráló a szerelmes szívére, hanem pontosan beletalál, mint a töredékben is: Ime ez szívembe lövé egyik nyilat.

47,20 mint (sh.) *jav.*: mind (1955)

47,32 mondd, *jav.*: (mond) — A második személyű felszólítás helyett egy közbevetett 'így szól' jelentésű *mond* szó áll itt, mint Balassinál annyi más helyen.

48,26 mint *jav.*: mit (1961) — 1968-ban ismét: mint, a kódexbeli *mit* helyett, amelynek Eckhardt szerint „itt nincs értelme”. A *mit* „miért” jelentésben Balassi gyakran használt szava. (Vö. 50,5.)

48,32 reménység (sh.) *jav.*: keménység (1968)

48,34 Forr, gerjed elmémre mint hangya fészke *jav.*: For gerjedd elmémre mint hangya-fészkekre — Az 1952-ben előkerült epigramma alapján.

48,36 Szózatot bűm vere, *jav.*: Szózatod bűm verő (Mint előbb.)

48,37 Juliának (sh.) *jav.*: Juliámnak (1974)

49,5 Kikapcsolja (sh.) *jav.*: Kikapcsolta (1974)

50,5 mért *jav.*: mit — Autopszia híján Varjas ezt a szót tévesen így írta át: mēt. A második betű csak azért látszik *e*-nek, mert a másoló az *i* kezdő vonáskáját túlságosan gömbölyűre formálta (mint pl. a kódex ugyane lapjának második így szavában), a rövidítésjelnek nézett vízszintes vonás pedig úgy keletkezett, hogy a pont kitételénél a toll egy kicsit elcsúszott. Ilyen rövidítésjel nem is fordul elő a kódexben, még kevésbé tekinthető „a kihagyott *r* jelének”, mint Eckhardt hitte. A *mit* kérdőszó „miért” jelentésben nem idegen Balassi nyelvhasználatától, sőt: 73,1: De mit gyötresz engem most keserves lelkem? 87,5: Mit haragszol? stb.

51,23 ezen néhány *jav.*: ez ennehány — Varjas is *ezen nehanj*nak olvassa, ami kissé vitatható, mert a *z* és az *e* betű között kb. ugyanakkora köz van, mint a két *n* betű között. A Fanchali Jób-kódex változatában: ez ednehanj. Lásd még az 54. sz. vers 23. sorában.

53,8 mutatnám (sh.) *jav.*: mutatám (1974) — Eckhardt jegyzetéből derül ki, hogy ez csak sajtóhiba: „mutattam: a többi alak is félmúltban áll”. Eckhardt tehát a kódex *mutatám* alakját *mutatámra* akarta javítani.

54,11 véletlen *jav.*: vétetlen (1955) Nyíri Antal fejtegetései (MNY 1952, 49–50.) alapján.

56,11 hadd csörögjek vasban *jav.*: csörögjek vasában (1961 — Hiányzó szótág másképpen való pótlása.)

58, Cím kezd (sh.) *jav.*: kezdi (1968)

59,4 színét és mesterségét *jav.*: szívet és mesterséget — Eckhardt azért javította ki a kódex *szívet* szavát, mert „Cupido *szíve* nem szerepel soha ebben a stílusban”. Ez igaz, de itt a 'bátorság' jelentésű *szív* szóról van szó, amint erre már Varjas is rámutatott a Balassa-kódex 1944-i kiadásának 65. lapján. — A következő két sor rímelő szavai mai füllel szokatlanok, de a XVI. században a tárgyas ragozás még bizonytalan volt, Balassinál is. (Lásd Eckhardt jegyzetét 53,7-hez.)

59,9 nem (sh.) *jav.*: sem (1974)

59,13 mind ijja, mind nyila (sh.) *jav.*: mind ijja, nyila (1974)

59,14 vonva áll haragosson *jav.*: vonva haragosson — Az *áll* szót a szótagszám helyreállítására érdeklében hagytuk el.

62,1 szerelem *jav.*: szerelmem (1968 — A Fanchali Jób-kódex változata alapján.)

62,43 gerjed *jav.*: gerjedd — A Balassa-kódexben és a Fanchali Jób-kódexben egyaránt *gerjed* áll. A javítás mégis indokolt, minthogy 1. a Balassa-kódexben igen gyakori a szövegi -d -t tévesztés (vö. 18,15), 2. a két kódex Balassi-szövegeiben máshol is tételezhető fel közös hiba (vö. 69,1).

63,14 Csak úgy véletlenül *jav.*: Csak egy véletlenül — A Fanchali Jób-kódex változatában is: egy véletleneől, az utóbbihoz Eckhardt megjegyezte: „Ezt az alakot többen javítottuk. Jól tettük-e?” (Műszanik — Eckhardt — Klaniczay: Balassi Bálint szép magyar komédiája. Bp. 1959, 131.) Az *egy* számnév „olyanféle nyomósító funkcióban fordul [itt] elő, mint az *egynéhány*, *egykönnnyen*, *egyhamar*, *egynémely* stb. szavakban.” (A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I, 717.) Lásd még NySz I, 573: Senki *egy hirtelen* leg utolsó gonozsza nem leszen . . .

64,16 itt felejtettél *jav.*: elfelejtettél (1955) Németh Gyula fejtegetései (ItK 1954, 387.) alapján.

64,20 akkor *jav.*: sokak (1955) Németh Gyula nyomán. (ItK 1954, 388.)

65,16 kiáltott *jav.*: kiáltó — A kódex Varjas-féle átírásában: kialtot; Varjas jegyzete: A másoló „kialtom”-ból javította. — Az eredeti kéziratban (melyet Varjas még nem láthatott) világosan látszik, hogy a helyes átírás ez: kialto(m). A másoló többféleképpen töröl, így egy függőleges vonással is. Ez a fajta törésmód látható pl. a kódex 85. lapjának 5. sorában: kõnyebit<t>het, vagy a 124. lap 2. sorában: <h>anga; de különösen a 66. lapon, alulról a 3. sorban levő törés hasonlít a mi esetünkhöz: mi<n>dön. Nem is látszik nyoma annak, hogy a másoló t-t akart volna írni, a vonás nincs áthúzva, vagy alul gömbölyítve. A *kiáltó* szó egyébként is jobban illik a régi magyar nyelvhasználathoz, mint a *kiáltott* szó. (NySz II, 298: Kiáltó szózat hallatic; II, 299: Én kiáltó szó vagyok az pusztában.)

68,7 Véres *jav.*: Veres (Bóta, 1954; 1968)

68,21 mulatások *jav.*: mulatságok — A lőcsei kiadás alapján; vö. 7,3.

69,1 istenném *jav.*: istene — Az *istenném* ellen nemcsak a belső rimek miatt van kifogásom, hanem jelentésbeli okokból is: a *-né* képző a régiségben szinte kizárólag ’feleség’ jelentésben volt használatos. A javítást persze nem ártana megtámogatni egy olyan adattal, ahol nőnemű isteneket is „isten”-nek neveznek, nem pedig „istenasszony”-nak, bár Pírnát Antalnak az semlített megbeszélésen tett észrevétele szerint erre nincs is szükség, mert itt Cupidóról van szó. Egy másik lehetséges ellenvetés is felmerülhet az „istene” ellen: A Fanchali Jób-kódex változatában szintén Inné áll. Előfordul azonban más helyen is, hogy a Balassa-kódex és a Fanchali Jób-kódex ugyanazt a hibás alakot írja, így a már idézett 62,43-ban, továbbá 63,17-ben: BC: Chak kar szomat higyed hanem ha lelkedis belöled ki megyen; FJC: csak kar szomot hidgied hanem ha lelkedis belöled ellj midgien. Eckhardt az utóbbihoz fűzött lapalji jegyzetében (i. m. 131.) döbbenet kérdi: „Azonos a kódexszel; s így mégis azt kell hinnünk, hogy Balassi hibás verset írt?” Szerintem hihetjük azt is, hogy a Fanchali Jób-kódex Balassi-verseit ugyanabból a kéziratból másolták ki, amelyre végeredményben a Balassa-kódex is visszamegy, s ezért tartalmaznak közös hibákat.

71,29 szélt *jav.*: szél — A Balassa-kódexben *szel* van, nem tudom, miért ne lehetne ezt ’ventus’-nak értelmezni?

72,13 eleresztvén *jav.*: elereszté — Az *eleresztvén* Eckhardt kitűnő emendálása, ezt a rím kedvéért kissé módosítottam.

72,29 versen (sh.) *jav.*: nyelven (Hibajegyzék 1955)

74,3 földében (sh.) *jav.*: földre (1974)

76,37 te (sh.) *jav.*: de (1968) — Eckhardt a kritikai kiadás szövegében *de*-t szeretett volna szedetni, amint ez a jegyzetből világosan látszik.

78,20 te gyámolod? ládd-é? *jav.*: gyámolod s nem más-é? (1955) Györy János fejtegetései alapján. (ItK 1954, 418.)

81, Cím magaviselétéről (sh.) *jav.*: magaviseléséről (1974)

81,7 felhőn (sh.) *jav.*: felhő (1974)

82, Cím gyötrelmről (sh.) *jav.*: gyötrelméről (1955)

83,5 Haszontalan bűt, terhet? *jav.*: Ha szántalan bű terhelt? (1961) — Eckhardt a kritikai kiadásban a Balassa-kódex szövegével szemben Batthyány versidézetének változatát részesíti előnyben, azzal az indokolással, hogy a kódex „a végén értelmetlen szöveget ad”. Itt inkább Batthyány szimplifikálta Balassi szövegét; a sorvégi rím is a kódex változata mellett szól. (Az 1968-i kiadásban ismét ezt találjuk: Haszontalan bűt, terhet?)

84,9 pörögve *jav.*: görögve (1955) — Az 1952-ben előkerült epigramma alapján.

85,15 szerelmet lelsz, ott szülsz gyötrelmet *jav.*: szerelem, lesz ott szügyötrelm (Hibajegyzék 1955)

86,1 Szit tüzet Zsuzsánna szívemben magára *jav.*: Szit Zsuzsánna tüzet szívemből magára (1955, 1974) Györy János fejtegetései alapján. (ItK 1954, 419.)

86,7 szint szerelmes színével *jav.*: szént szerelmes színével (1968)

86,12 Citerája szózatja *jav.*: Citeraszózatja (1961) Györy után. (I. m.)

88,14 néha (sh.) *jav.*: noha (1974)

88,22 tarts megadtad (sh.) *jav.*: tarts meg adtad (1974) — Hogy a kötőszó a *tarts* igéhez tartozik, világosan mutatják a XVII. századi kiadások: *tarts-meg adtad*.

88,26 Isten *jav.*: Uristen — Valamennyi régi kiadásban *Isten* olvasható; a szótagszám miatt változtattam meg.

88,28 engedű *jav.* engedjed — A lőcsei kiadás alapján, mely Eckhardt jegyzete szerint „hibás szótagszámot ad”, pedig éppen fordítva van.

90, Cím terjessze reá (sh.) *jav.*: terjessze is reá (1974)

94,2 Az Urra öröké kik az Égben néztek *jav.*: Emberi nemzetre kik az Égből néztek — Lásd a következő sort is!

94,3 Öt teljes sziből *jav.*: Az Urat öröké — E két sor javítása a lőcsei kiadás alapján történt. (Vö. 4,5) Támogatja a javítást Balassi mintájának, Buchanan verses parafrázisának szerkezete, ahol minden versszak végén ez a refrén van: Aeternis Dominum tollite laudibus. Balassi ezt művészi módon variálja, abban azonban következetes, hogy az ennek megfelelő sorok nála is a versszakok utolsó sorai, és hogy e sorokban az „öröké” és az „Ur” szavak megismétlődnek. Ennek a szerkezetnek a lőcsei változat felel meg inkább. Gyengéje viszont e változatnak, hogy Buchanannál nem szerepel az a mozzanat, hogy az urat dicsőre égi sereg lenéz az emberekre. A főldi halandókra csak Buchanan másik versformában írt parafrázisa utal, de másképpen: Laudate Dominum caelitem Chori beati, qui *procul Contagio mortalium* Templi aetheris tuemini.

94,8 csillagok sok száma *jav.*: Égnek sok csillaga — A javítás a lőcsei nyomtatvány alapján történt.

94,20 Eső, hó, szél és vész, *jav.*: Kőeső, hó, szélvész, — Az utóbbi változat csak Kassai András 1644-i nyomtatványában fordul elő. (Vö. 38,11) A javítást megerősíti, hogy Buchanan zsolttáparafrázisának megfelelő helyén is előfordul a „kőeső”, vagyis jégeső: *Grando fulguribus fulgura grandine Permista*... Mint Varjas Béla figyelmeztetett rá, a *kőeső* szó „jégeső” jelentésben a XVII. században már ritka lehetett; a NySz adatai támogatják ezt. (I, 702.) A Geleji Katona től idézett példamondat („A jég-esőt kö-esőnek nem szintén jól mondják”) azt mutatja, hogy az elnevezést nem tartották „logikusnak”, s ezért mehetett ki a divatból. A javítást tehát a „lectio difficilior” törvénye is támogatja.

94,22 ágak, *jav.*: ággal — Ezt a változatot is csak Kassai nyomtatványa őrizte meg, s Buchanan megfelelő helye támogatja: *Colles pampineis frondibus obsiti*. Az *ékesült* alak egyébként is furcsa önálló jelzőként.

95,5 förtelmes (sh.) *jav.*: förtelmem (1974)

95,7 Istenem (sh.) *jav.*: Uristen (1974)

Stoll Béla

Szenci Molnár Albert versfordításai egyes Nyéki Vörös Mátyás kiadások függelékében

Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum tripundantium* című művének kiadásai két világosan elkülöníthető csoportot alkotnak, melyeket Jenei Ferenc katolikus és protestáns típusnak nevezett.¹ A protestáns típusú kiadásokban a szöveget magyar címmel, protestáns szempontoknak megfelelően kihagyásokkal közölték. E kiadások végén pedig „Hogy ez könyvnek utollja üressen ne maradjon, tehát még-is a’ Kegyes Olvasónak edgy nehány szép intő Verseket hozok elő.” megjegyzéssel tizenhárom nem Nyékitől származó vers következik.

Waldapfel Imre 1934-ben az évszám nélkül megjelent XVII. századi lőcsei² és az 1784-es budai kiadás alapján a versek egyikéről megállapította, hogy Horatius I. 1. szatírája egy részletének magyar fordítása, melyet az ismeretlen fordító a „barokk Sinnspruch” szellemében erkölcsi céllal tolmácsolt magyarul.³

E versek valamennyiének közvetlen forrását Szenci Molnár Albert *Discursus de summo bono* című fordításában találjuk meg. A *Discursus Georgius Ziegler De incertitudine rerum humanarum discursus theologicus, ethicus et historicus* című Rigában először 1598-ban latinul, majd a szerző kiadásában 1599-ben németül megjelent műve. A német kiadást Josquinus Betuleius kibővítve *Vom höchsten Gut* címmel 1609-ben Hanauban újra megjelentette. A Betuleius-féle változatot 1618-ban Lőcsén kiadták,⁴ Szenci fordítása ugyanitt jelent meg.

A *Discursus* céljának a Legfőbb jó felkutatását tekintti, s tudós módon gyakran támaszkodik „régiből mondásaira”,⁵ melyeket Betuleius német, Szenci pedig magyar versekben tolmácsolt.

¹ Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei. Sajtó alá rendezte: JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, és STOLL Béla. RMKT XVII/2. Bp. 1962. 484.

² RMK I, 1597

³ WALDAPFEL Imre (Trencsényi): XVII. századi fordítás-töredék Horatiusból. Ikt 1934. 402. — TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: Klasszikus arcképek. X. Horatius. Bp. 1964. 64–65.

⁴ RMK II, 383

⁵ Szenci Molnár Albert: *Discursus de summo bono*. Lőcse, 1630. 7. (RMK I, 594)